

УДК 372.461

Ольга Царик, кандидат філологічних наук, доцент
Тернопільського національного економічного університету

СТАН ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ У СИСТЕМІ МОВНОЇ ОСВІТИ

У статті охарактеризовано поняття культури писемного мовлення, досліджено психологічні передумови формування культури писемного мовлення у загальноосвітніх закладах, проаналізовано стан культури писемного мовлення як педагогічну проблему.

Ключові слова: культура мови, культура мовлення, писемне мовлення, мовна освіта.

Рис. 1. Літ. 13.

Ольга Царик, кандидат филологических наук,
доцент Тернопольского национального экономического университета

СОСТОЯНИЕ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается педагогическая проблема формирования культуры письменной речи учащихся в общеобразовательных учреждениях. Дано характеристику понятиям письмо и письменная речь. Осуществлен анализ психологических предпосылок формирования культуры письменной речи учащихся в общеобразовательных учреждениях, проанализировано состояние культуры письменной речи как педагогическую проблему.

Ключевые слова: культура речи, письмо, письменная речь, языковое образование.

Olga Tsaryk, Ph.D.(Philology), Docent
Ternopil National Economic University

STATE OF THE WRITING IN LANGUAGE EDUCATION

The article deals with the problem of creating a culture of writing skills of students in educational institutions. The concept of writing and the written word were characterized. The analysis of the psychological prerequisites for building a culture of writing skills of students in educational institutions was made. The basic metacognitive strategy of building a culture of writing was considered. The article outlines the main trends of development of culture of writing in school, proposes methodological and psycho-pedagogical recommendations for the development of speech and special exercises to enhance the positive impact on students written language.

Keywords: language culture, culture of speech, writing, writing skills, language education.

Постановка проблеми. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти, Національна доктрина розвитку освіти, Закон про мови, Концепція мовної освіти проголошують розвиток мовної особистості, яка володіє – усним і писемним мовленням, уміє вільно, доречно користуватися мовними засобами відповідно до комунікативної ситуації. У зв'язку з цим все більше актуальним стає питання формування культури мовлення учнів загальноосвітніх закладів.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти культури мовлення досліджували вчені Н. Бабич, І. Білодід, О. Біляєв, Л. Виготський, В. Виноградов, П. Гальперін, В. Головін, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, А. Коваль, Л. Мацько, В. Мельничайко, О. Семенов, Л. Струганець, В. Русанівський, М. Пентиліук, С. Шевчук, проте культура писемного мовлення як педагогічна проблема ще недостатньо вивчена в українській лінгводидактиці.

Актуальність статті зумовлена зростанням ролі писемного мовлення у процесах спілкування та обміну інформацією, що належить до

забезпечення індивідуальних потреб особистості. За допомогою контент-аналізу пов'язаних з мовною освітою документів – Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти (письмо, писемне мовлення згадується 56 разів), Національної доктрини розвитку освіти, Закону про мови, Концепції мовної освіти – з'ясовано, що формування культури писемного мовлення належить до основних завдань, які сприяють активізації загальної і комунікативної компетенцій в умовах і рамках ситуацій, що виникають в різних сферах соціального життя.

Мета статті – охарактеризувати поняття культури писемного мовлення, дослідити психологічні передумови формування культури писемного мовлення у загальноосвітніх закладах, проаналізувати стан культури писемного мовлення як педагогічну проблему.

Виклад основного матеріалу. У методичній літературі зустрічають два терміни: письмо та писемне мовлення. Для з'ясування семантики цих термінів розглянемо ці поняття детальніше. “Як

засіб формування та формулювання думок *письмо* базується на використанні мовних знаків, закріплених нервовими зв'язками кори головного мозку у вигляді зорових і рукомоторних образів, що взаємодіють зі слуховими та мовленнєворуховими. У людей, що володіють грамотою, в доповнення до звукових складаються і графічні образи слів” [5, 208]. *Писемне мовлення* дефінується як вміння викладати думки у письмовій формі, а процес писемного мовлення починається з внутрішнього мовлення. У внутрішньому мовленні “готується програма висловлювання, поєднання в абзаци. Увесь процес складається з внутрішнього проговорювання та фіксації підготовленого матеріалу на папері, що вимагає автоматизованого оперування звукографічними асоціаціями” [5, 209].

Письмо має таку структуру: 1. Етап попереднього орієнтування – визначення мети та виду письма; 2. Планування діяльності – обдумування змісту та форми мовлення; 3. Реалізація процесу письма – зосередженість на відсутності реакції реципієнта; 4. Контроль мовленнєвої діяльності – перевірка змісту і форми написаного [6, 296].

Психологічні передумови формування культури писемного мовлення проаналізуємо за допомогою праці Л. Виготського “Мислення і мовлення”, де зазначено, що психологія мовлення, як і лінгвістика, розрізняє функціональну багатогранність мовлення. Зокрема, для психології мовлення першочергового значення набуває фундаментальне розрізнення діалогічної та монологічної форм мовлення. Писемне і внутрішнє мовлення співвідноситься із монологічною формою, а усне мовлення здебільшого діалогічне. Форма діалогічного мовлення передбачає зорове сприйняття міміки і жестів співрозмовника, акустичне сприйняття інтонаційної сторони мовлення, що часто дозволяє ряд редувань, натяків, розуміння з півслова. Автор зауважує, що в діалогічному мовленні інтонація передає внутрішній психологічний контекст, у якому може бути зрозумілий зміст думки, для передачі якої в писемному мовленні необхідно використати набагато більше мовних засобів. Л. Виготський дефінує писемне мовлення як найбільш багатослівну, точну і розгорнуту форму мовлення [1, 338 – 339].

З точки зору психології монологічне мовлення трактується як вторинне та стосовно діалогічного як вища форма розвитку мовлення, а писемне мовлення більше пов'язане із свідомістю та умисністю, передбачає композиційну складність

та процес обдумування, що трактується як внутрішнє мовлення.

Писемне мовлення як нова функція повторює основні етапи розвитку, які мають місце при розвитку усного мовлення дитини. Проте писемне мовлення не є простим відтворення усного мовлення, а опанування писемним мовленням це не лише засвоєння техніки письма. Писемне мовлення – це особлива мовленнєва функція, що відрізняється від усного мовлення не менше, ніж внутрішнє мовлення від зовнішнього. Для навіть мінімального розвитку писемного мовлення необхідний розвиток високого рівня абстракції, оскільки писемне мовлення не має інтонаційної, експресивної та звукової сторони – відбувається в думці, в уявленні [1, 236].

Важливим аспектом навчання писемного мовлення учні вважають формування мотивації, яка недостатньо проявляється у дітей початкового шкільного віку. У той час як при усному мовленні мотивація присутня, регулюється та обумовлена динамічною ситуацією, при писемному мовленні потрібно самостійно уявляти таку ситуацію. Вимовляючи слово, дитина не усвідомлює та не аналізує звукового складу, а при писемному мовленні необхідно усвідомити звукову структуру слова та відтворити у письмових знаках. Аналогічно відбувається і передача фрази на письмі, аналізується ще і синтаксична та семантична будова мовлення. Л. Виготський зазначає, що такий складний процес пояснюється тим, що писемне мовлення співвідноситься із внутрішнім мовленням в інший спосіб, ніж усне. Якщо розвиток зовнішнього мовлення випереджає внутрішнє, то писемне мовлення з'являється після розвитку внутрішнього мовлення [1, 239].

Проте існують випадки, коли культура писемного мовлення учня добре сформована, а культура усного мовлення набагато нижча – учень пише добрі твори, проте не вміє спілкуватися та правильно висловити свою думку. Внутрішнє мовлення розвинуте краще, ніж зовнішнє. Отже, формування навичок писемного мовлення з точки зору психології – складний процес, що вимагає від учня інтелектуальної діяльності, аналізу говоріння, усвідомленої мотивації. Саме тому в учнів часто трапляються розбіжності розвитку усного та писемного мовлення як наслідок різних рівнів розвитку спонтанної, мимовільної, неусвідомленої діяльності та абстрактної, довільної та свідомої діяльності.

У наукових працях про писемне та усне мовлення йдеться і про появу проміжного типу комунікації, який є одночасно і письмовим, і

усним, – візуальне мовлення, яке сприймається очима, використовується переважно у мережі Інтернет [8, 128]. І. Ситдикова зазначає, що звукові образи не завжди є необхідними для спілкування та формування понять, а писемне мовлення може бути знаряддям комунікації і без відповідного зв'язку зі звучанням. “Сьогодні нові явища писемної мови усе частіше виникають незалежно від усної форми (наприклад, мова SMS-повідомлень), тут йдеться не лише про взаємозв'язок двох форм мови, а й про їх рівність, бо в окремих випадках проявляються особливості притаманні лише писемній мові. Графічні знаки здатні позначати ті чи інші об'єкти дійсності та реалізувати поняття про них так само безпосередньо, як і звукові знаки. Писемна мова багато в чому відрізняється від звукової, зокрема, своїми засобами та законами організації останніх. Ось чому писемний варіант мови не є системою опосередкованих знаків, що співвідноситься з дійсністю лише через одиниці усного варіанту мови, в системі письма існують знаки, що не мають і не потребують звукового еквівалента, але при цьому передають певний смисл” [8, 127].

Заняття з писемного мовлення призводять до сприйняття мови як предмету спостереження та рефлексії. Вирішальним є те, що дитина через спостереження, імітацію та участь у спілкуванні в колі сім'ї та в суспільстві вчиться розуміти вагомість письма. Для формування культури писемного мовлення важливим є розуміння самостійності письмового мовлення, всупереч логічній залежності від усного мовлення. Писемне мовлення виконує власну функцію та обумовлене особливою комунікативною ситуацією: відсутність адресата, екстралінгвістичних експресивних засобів (міміки, жестів, інтонації), вищий рівень відвертості та абстрактності, логічна структура замість асоціативної. Правильне написання не може існувати без аналізу усного мовлення, проте відображає граматичну структуру, а не лише фонетичну.

Кінцева мета навчання мови – мовленнєва діяльність, що включає мовленнєву, комунікативну та соціокультурну компетенції, які у свою чергу формують лінгвістичну компетенцію. Мовленнєва компетенція передбачає вміння користуватися всіма видами мовленнєвої діяльності: розуміння усного та письмового мовлення (аудіювання та читання як рецептивні види мовленнєвої діяльності), продукування усного та писемного мовлення (говоріння та письмо як репродуктивні види мовленнєвої діяльності), а також володіння кодами усного та писемного мовлення [2, 55].

Відмінність між усним та писемним мовленням особливо яскраво простежується при вивченні іноземної мови: люди, які перебувають у іншомовному середовищі, досить швидко вчаться усного мовлення, проте формування навичок писемного мовлення відбувається досить складно. Учені вбачають у цьому дидактичну проблему – необхідність вивчення нового коду писемного мовлення, що відрізняється від коду усного мовлення [2, 55].

На думку німецьких учених, писемне мовлення базується на фонематичному принципі, який об'єднує морфологічний, синтаксичний та семантичний аспекти орфографії [10, 35]. *Педагогічна проблема* культури писемного мовлення особливо простежується у час зростання комп'ютеризації навчального процесу та втрати мотивації до навчання загалом. Гіпотеза стосовно регресу культури писемного мовлення ще на початку 80-х років минулого століття вразила громадськість США. Виявлення недостатнього рівня культури писемного мовлення у коледжах та навіть університетах спричинило стурбованість через пауперизацію індивідуума, оскільки втрачався доступ до можливості когнітивного опрацювання джерел знань. Виявлення цієї суспільної проблеми призвело у США до дослідницької діяльності щодо теоретичного обґрунтування формування культури писемного мовлення. Наковці зверталися до когнітивістики (cognitive science), свідомості та мотивації когнітивної психології, лінгвістики тексту для дослідження взаємозв'язків між сприйняттям, мисленням та навчанням.

У зарубіжній лінгводидактиці ще з кінця ХХ ст. велися відкриті дискусії стосовно системи освіти, предметом обговорень яких була здебільшого критика змісту освіти, набутих у середніх навчальних закладах вмінь та навичок. Йшлося у першу чергу про компетенції та стратегічні знання, які необхідні особистості для вирішення ситуативних проблем: когнітивний інтерес, комунікативні навички, рефлексивний самоменеджмент, вміння адаптуватися, креативну діяльність. Ще 1999 року у німецькому журналі “Фокус” був опублікований сигнал тривоги: 50 тис. випускників школи щороку не знаходять робочого місця через недостатнє вміння писати, читати та рахувати [11, 3]. Наприклад, публіцист-критик з питань освіти Д. Шванітц зауважує, що людина з недостатньо розвинутою мовленнєвою компетенцією, а отже культурою мовлення, – соціально обмежена. Він робить невтішні прогнози: “занедбали писемне мовлення та переключилися на усне... Це призведе до того,

що і друковане слово більше не розумітимуть. Наше писемне мовлення занепадає” [13].

Причини занепаду писемного мовлення зарубіжні вчені вбачають і у поширенні мультимедійної інформаційної культури, у результаті чого відбувається: втрата наукової свідомості, методів набуття та закріплення знань, які, як відомо, тісно пов'язані із писемним мовленням; обмеження мислення, що перебуває у прямій залежності з письмом та книжкою; зниження загального рівня розвитку людства, у результаті чого все менше людей вміють читати та писати [11, 3]. Навички писемного мовлення учнів та навіть випускників середніх шкіл значно погіршилися, вчені припускають, що це відбувається через ґрунтовні зміни в уявленнях молоді про мову та комунікативне мовлення. Німецький професор Г. Френтц, який досліджує проблеми лінгводидактики та є автором багатьох підручників з вивчення мови, виокремлює три суттєві метакогнітивні стратегії, що визначають ефективність при формуванні культури писемного мовлення.

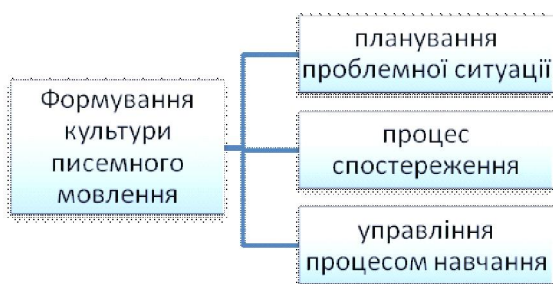

Рис. 1. Формування культури писемного мовлення

Розглянемо детальніше зображені на рисунку 1 стратегії формування культури писемного мовлення, які варто застосовувати у процесі навчання:

1. Планування проблемної ситуації із застосуванням метакогнітивних знань та досвіду, методів із врахуванням послідовності, інтенсивності, швидкості навчання.

2. Процес спостереження, контролювання та оцінки процесу навчання та виявлення можливих перешкод, аналіз досягнення поставленої мети, самомотивації.

3. Управління процесом навчання шляхом оптимізації концентрації, мотивації, емоцій сприяє процесу писемного мовлення [11, 9].

Навчання письма іноземною мовою у середніх навчальних закладах передбачає “формування елементарної комунікативної компетенції, яка забезпечує учневі вміння писемного спілкування утипових ситуаціях” [4, 203]. У Загальноєвропейських

Рекомендаціях з мовної освіти наведено приклади писемних видів діяльності, які передбачають: заповнення формулярів, анкет та списків запитань; написання статей для журналів, газет, зведень новин і т.д.; складання підписів для дисплею; написання звітів (доповідей), меморандумів тощо; складання записів для майбутнього використання; запис висловлювань під диктовку і т.д.; творче та образне письмо; написання особистих або ділових листів тощо [3, 104].

Одним з найбільш дієвих засобів активізації навчальної діяльності учнів і зв'язку навчання з розумовим розвитком дитини є творчі письмові роботи, за допомогою яких формується культура писемного мовлення. Під творчими письмовими роботами учені розуміють репродуктивні види самостійної письмової мови: написання творів та переказів, що служать засобами розвитку зв'язного мовлення, засобом формування комунікативних умінь.

Твір – це вид творчого усного та писемного мовлення, де учень формулює свої думки, відображає індивідуальні схильності, інтереси, уяву. Особливість цього виду навчальної діяльності полягає в тому, що це самостійна робота, при виконанні якої набуті знання застосовуються у нових умовах, що відрізняються від умов, в яких вони були отримані. Твір сприяє формуванню творчих здібностей, спрямований на вдосконалення мовної діяльності учнів.

Поруч із творами ефективним засобом розвитку зв'язного писемного мовлення вважається переказ. При написанні переказу прочитаного або сприйнятого на слух тексту на відміну від твору пропонуються в готовому вигляді тема, зміст, структура і словесне оформлення розповіді.

Вітчизняний учений І. Синиця комплексно досліджував особливості писемного та усного мовлення та запропонував методичні та психолого-педагогічні рекомендації, зокрема для розвитку усного мовлення учнів використовувати спеціальні вправи для активізації позитивного впливу на писемне мовлення: переказ своїми словами свого ж викладу з наступним вправлінням; вправи, які дозволяють варіювати виконання одного й того ж самого завдання; вправи на попереднє обмірковування усного викладу своїх думок із користуванням чернеткою; вправи на переконструювання початкових і заключних фраз, які сприятимуть розвитку в учнів запасу лексичних і синтаксичних синонімів; вправи, які передбачають передачу діалогів описовими формами; вправи на планування свого усного мовлення, а також вправи на міркування

та на доказовість, які ефективно впливають на розвиток писемного мовлення учнів.

Отже, за І. Синицею, усне і писемне мовлення учнів – це різні види мовлення, які при взаємовпливі зберігають свої найхарактерніші особливості. “Учні не пишуть так, як говорять, і не говорять так, як пишуть. За своєю морфологічною і синтаксичною структурою усна мова залишається усною, а писемна писемною” [7, 80].

Висновки. У ефективному поєднанні навичок письма, процедурної передумови письма для вирішення проблем, і вмінь писемного мовлення, процесу реалізації писемного мовлення, як і відображення цієї діяльності та її продукції на рівні метакомунікації передбачається підвищення успіху в процесі формування культури писемного мовлення.

Перспективи наукових розробок. Перспективи дослідження вбачаємо у історичному вивченні формування писемного мовлення учнів у вітчизняних загальноосвітніх закладах та в аналізі періодизації розвитку культури мовлення у ХХ ст.

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти т. Т. 2. Проблемы общей психологии / Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.

2. Ворожцова И.Б. Основы лингводидактики. – Ижевск: Удмуртский государственный университет, 2007. – 113 с.

3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання/ Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.

4. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах: підручник

/ Л.С. Панова, І.Ф. Андрійко, С.В. Тезікова та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 2010. – 328 с.

5. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.

6. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / О.М. Горошкіна, С.О. Караман [та ін.]; за ред. М. Пендилюк. – К.: Ленвіт, 2004. – 400 с.

7. Синиця І.О. Психологія писемної мови. – К.: Радянська школа, 1965. – 315 с.

8. Ситдикова І.В. Писемна комунікація в сучасному медійному просторі//Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Випуск 42. Частина 2. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2012. – С. 125–130.

9. Ярмолюк А.В. Технології вдосконалення культури писемного мовлення учнів / А.В. Ярмолюк // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 1., С. 16 – 20.

10. Corvacho del Toro I. Fachwissen von Grundschullehrkräften. Effekt auf die Rechtschreibleistung von Grundschülern / Irene Corvacho del Toro // University of Bamberg Press Bamberg, 2013. – <http://www.uni-bamberg.de/ubp>.

11. Frentz H. Schreiben und Schreibentwicklung. Konzepte im Spannungsfeld zwischen Wandel und Wirksamkeit. Vortrag auf dem 14. Symposium Deutschdidaktik, September 2002/ Hartmut Frentz/ – Erfurt, Mai 2003, 20 s.

12. Rauch, Wolf: Die Informationsgesellschaft und die Krise der Universität. In: Schröder, T.A. (Hrsg.): Auf dem Wege zur Informationskultur. Wa(h)re Information? Schriften der Universitäts- und Landesbibliothek Dьsseldorf. Bd. 32. Dьsseldorf 2000, S. 25 – 30.

13. Schwanitz, Dietrich: Junge Menschen wollen Normen. In: STERN, Heft 40 / 1999.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2015

“Праця – це одне з найчистіших і найшляхетніших джерел емоційного стану, радості діяння, творення. Думка, що народжена, збуджена, витончена в праці, стає радісною, оптимістичною”.

Василь Сухомлинський
видатний український педагог

“Мова – духовне багатство народу”.

Василь Сухомлинський
видатний український педагог

